卐

।। गुरुदक्षिणा ।।

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

卐

।। गुरुदक्षिणा ।।

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

प्रकाशक: —

ओगेटि अच्युतराम शास्त्री, एम्.ए

■

पुस्तक प्राप्तिस्थलम् :—

पं. ओगेटि परीक्षित शर्मा, एम्.ए.,
जि ७, शिवकीर्ति, घोरपडी,
पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

■

सर्वाधिकारा: :—

प्रकाशकायत्ता:

■

मुद्रक: :—

मे. शंकरराव राजहंस आणि कंपनी
२०३८, जान महंमद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

।। गुरुदक्षिणा ।।

गुरु बलायुत धीमय छेकान् । निरत दानरतान् प्रिय भूपान् ।
महितराष्ट्र हितैक महर्षीन् । भरतवर्ष सुखाय नमामि ।।

नान्द्यन्ते

सूतधारः — (नेपथ्याभियुग्वं विलोक्य) अये विद्यावति प्रिये । (इति आह्वयति ।

नटी — (नेपथ्ये) शान्तं भोः आगच्छामि ।

सूतधारः — कालातीतो भवति त्वरस्व ।

नटी — (ससंभ्रमं प्रविश्य) एषाऽस्मि देवः । निवेदयतु भवान् ।

सूतधारः — प्रिये विद्यावति अद्य का तिथिः ।

नटी — न जाने ।

सूत्रधारः — तत्र भवती अद्य तिथिमपि न जानाति ।

नटी — सर्वे सर्वेषां ज्ञायते किं भोः ?

सूत्रधारः — भवती विद्यावती इति पृच्छामि ।

नटी — जानाम्यहं विद्यमान वस्तु स्थितिम् ।

सूत्रधारः — भवती किं जानाति कथय ।

नटी — अहं वासरान् मासान्श्च जानामि ।

सूत्रधारः — तथा यदि स्यात् अवश्यं भवत्या तिथिज्ञानेनापि भवितव्यं इति मे वितर्कः ।

नटी — आर्य ! शालासु, विद्यालयेषु, विश्वविद्यालयेषु, कार्यालयेषु सर्वे सर्वत्र वासराः आङ्ग्ल मासाश्च उपयुन्जते । प्रतिवर्षं विराम दिवसाश्च वासर मास दिनाङ्क

रूपेण दीयन्ते। न कदापि तिथि रूपेण गणायित्वा यच्छन्ति। एतादृशी परिपाटिः वर्तते जगति तस्मात् तिथिं न जानाम्यहम्।

सूत्रधारः — अत्र विद्यते न ते दोषः। साधूक्तं भवत्या। भारतीय संस्कृतिः पामव्याधिना परिव्याप्ता प्रतिभाति। सरोगः समूलं नाशयितव्यः।

नटी — प्रस्तुतांशः कः कथयतु भवान्।

सूत्रधारः — अद्य पौर्णिमा।

नटी — हाँ जानामि अद्य पौर्णिमा इति। किन्तु तिथिं न जानामि।

सूत्रधारः — अद्य पौर्णिमा तिथिः।

नटी — पौर्णिमा तिथिः प्रतिमासं भवति।

सूत्रधारः — अद्य आषाढ पौर्णिमा तिथिः।

नटी — कोऽत्र विशेषः।

सूत्रधारः — विद्यतेऽत्र महान् विशेषः। अयं भारतीयानां पर्व दिवसः।

नटी — किमयं पर्व दिवसः? अहं श्रोतुमिच्छामि सविस्तरं कथयतु भवान्।

सूत्रधारः — इयं गुरु पौर्णिमा। शृणोतु भवती।

भारते सर्व लोकस्य। प्रिया च गुरु पौर्णिमा।
सर्वे जुहवति सर्वत्र। भक्त्या तां व्यासपूर्णिमाम्॥

नटी — (साश्चर्यं) तत्कथं भोः।

सूत्रधारः — भारतवर्षे भगवान् व्यासः अष्टादश पुराण स्रष्टा। महाभारत भागवत ब्रह्मसूत्र मीमांसादि ग्रन्थानां कर्ता। अयं विज्ञान निधिः। अपिच सूरिभिः कथ्यते यत् व्यासोऽच्छिष्टं जगत्सर्वं इति। किंबहुना भारतीय वाङमयस्य, भारतीय परम्परायाः अयमेव गुरुः। अयमेव मूलधारकः। भारतवर्षे अयं दिवसः गुरु दक्षिणा दिवसः इति गुरुपौर्णिमा दिवसः इति व्यास पौर्णिमा दिवसः इति सर्वैरपि परिगण्यते विषयमेनमुद्दिश्य बहव्यः कथाः सन्ति।

नटी — आर्य अहं शुश्रूषे।

सूत्रधारः — श्रवणानन्दात् दर्शनानन्दः अधिकायते।

नटी — मां जिज्ञासा प्रेरयति प्रष्टुम्।

सूत्रधारः — पृच्छतु भवती।

नटी — अस्य नाटकस्य नाम किम्?

सूत्रधारः — अस्य नाटकस्य नाम गुरुदक्षिणा।

नटी — केन ग्रथितमिदं नाटकम्।

सूत्रधारः — नाटकमेतत् उभय भाषा प्रवीणेन महाकविना पण्डित षरीक्षित् शर्मणा ग्रथितम्।

नटी — कीदृशोऽयं कविः।

सूत्रधारः — **नितान्त साहित्य रसग्रहीता।**
नाट्ये तथा गायन लोलुपश्च।
अनन्य साधारण देशभक्तः।
संस्कारवाण्या समलङ्कृतोऽयेम्॥

नटी — अस्य कवेः माहात्म्यं मां कुतूहलयति नाटकं प्रदर्शयितुम्।

सूत्रधारः — एहि मयासार्धं गुरुदक्षिणा नाटकं प्रदर्शयितुम्। मा विलम्बं कुरु। अहं गच्छामि।

नटी — आर्य अहं त्वामेवानुसरामि। (इति गच्छतः)

(ततः प्रविशति वरतन्तुः शिष्यैस्सह। वरतन्तुः मध्ये उपविशति, तं परितः छात्राः उपविष्टाः सन्ति।

वरतन्तुः — अयि भोः छात्राः! अयं दिवसः भवतां विद्याभ्यासस्य अन्तिमः दिवसः। यूयं अधुना परिसमाप्तविद्याः संजाताः गृहं गच्छन्तु।

प्रथमः — (चिन्ताक्रान्तः) गुरो विंशति वर्षाणि तत्र भवतः संनिधौ विद्यामभ्यस्य अधुना गृहं गन्तुं वयं नोत्सेहामहे। विचार्यमाणे हृदयं व्यथाविलं भवति।

द्वितीयः — गुरो! भवानेव अस्माकं पिता माता च। पितरौ केवलं जन्मदायिनः तस्मात् भवता विसृज्य गृहगमनोन्मुखाः न भवामः वयम्।

तृतीयः — अयि भोः वयं परिसमाप्त विद्याः। पुनः जीवने युष्माभिस्साकं मेलनं अस्माकं कदा भविष्यति वयं न जानीमः। तस्मात् गुरु दक्षिणां समर्प्य वयं जिगमिषामः। यत् अस्माभिः दीयते तत् अनुगृह्णन्तु।

वरतन्तुः — अयि भोः पुत्रकाः कुर्वन्तु भवतां कामनानुसारम्।

प्रथमः — (दक्षिणां गृहीत्वा तस्य पुरतः स्थित्वा] अयि भोः गुरो! अयं सुवर्ण खण्डः गृहणातु भवान्। [इति समर्प्य साष्टाङ्गदण्ड प्रणामं करोति]

द्वितीयः — अयि तपस्विन्। नाहं धनी, किंतु पत्रं पुष्पं फलं तोयं इति न्यायेन अहं पुष्पचयः वस्त्रादिकं, चन्दनं, पूगीफल कर्पूरयुक्त नागवल्लीदळ ताम्बूलं श्रीफलं च ददामि। [इति साष्टाङ्गप्रणामं करोति]

तृतीयः — अयि ज्ञानदायिन्! इयं रजत खण्डं स्वीकारोतु भवान्। [इति समर्प्य प्रणमति]

वरतन्तुः — अयि भोः अन्ते वासिनः शृण्वन्तु भवन्तः। सत्यं वद। धर्मंचर। स्वाध्यायान्माप्रमदः। धर्मान्नप्रमदितव्यम्। देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृ देवो भव। पितृ देवो भव। आचार्य देवो भव। अतिथि देवो भव। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा वेदोपनिषत्। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।

[सर्वे छात्राः उत्थाय प्रणम्य गच्छन्ति। ततः प्रविशति प्रियशिष्यः कौत्सः]

कौत्सः—[प्रणम्य] अयि ज्ञानदायिन् गुरो! सर्वे सहाध्यायिनः तत्र भवद्भ्यः सुवर्ण रजत महावस्त्रादिकं समर्प्य गुरुभक्तिं प्राकटयन्। किन्तु [अर्धोक्त्या]

वरतन्तुः — त्वं न किमपि कर्तुं समर्थः असि। अरे डिम्भक कौत्स! जानामि ते हृदयव्याधां।

कौत्सः — गुरो! भवाद्भिः अध्यापितं यत् गुं=अज्ञानान्धकारं राति= नाशयति इति गुरुः। तेन ज्ञानेन अहं प्रतिभा व्युत्पत्तिभ्यां समञ्चितः अभवम्। अहं भवतां शुश्रूषया सुशिक्षितः, क्रम शिक्षणालङ्कृतः अभवम्। भारतीय परम्परा गाङ्गा वाहिनीव पवित्रा अविच्छिन्ना। तदनुसारं विद्यापरिसमाप्त्यनन्तरं गुरुदक्षिणा देया इति साम्प्रदायः। भोः गुरवे यत् रोचते तत् दातव्यं इति मे मनीषा। तस्मात् नाहं गुरदक्षिणां कामपि एतावत्पर्यन्तं अयच्छम्। भोः भवदीयाभिलाषां प्रकटी कुर्वन्तु विनासंकोचं भवन्तः इति प्रणिपत्य याचे।

वरतन्तुः — अरे छात्र । न कामये किमपि । सर्वाः कामनाः असङ्गलवित्रेण विच्छिन्नाः मया ।

कौत्सः — तथा मा कथयन्तु गुरुवर्याः । यदि गुरवः एवं भणन्ति तर्हि गुरुदक्षिणायाः कोवाऽर्थः । सा निरर्थका भवति । लोकसाम्प्रदायः विनश्यति । अहं साम्प्रदाय विनाशं न कामये ।

वरतन्तुः — अरे पुत्रक ! तव विचारधारया अहं प्रभावितः अभवम् । अहं अतीव तुष्टोऽस्मि । मे महान् आनन्दः भवति, यतः त्वं भारतीय परम्पराभिलाषी संजातः ।

कौत्सः — धन्योऽस्मि गुरो ! अहं भवतां मनोरथं पूरयितुं अभिलषामि । यतः ।

गुरूणां सेवया पूर्णाः । भवन्ति च मनोरथाः ।
विद्या सदा ददात्येव । सर्वं कल्पलतेव सा ।।

वरतन्तुः — भवतु । त्वं गुरुदक्षिणारूपेण मह्यं चतुर्दश कोटि सुवर्ण मुद्राः समर्पय ।

कौत्सः — अनुगृहीतोऽस्मि भोः । युष्मदीय कामनां पूरयिष्यामि । (इति नमस्कृत्य गच्छति)

वरतन्तुः — ओं भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवाः भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः स्थिरैरङ्गै स्तुष्टुवाꣳसस्तनूभिः व्यशेम देवहितं यदायुः । ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

(यवनिका पतति)

* * *

द्वितीयं दृश्यम्

(रथ्यायां वटवृक्षस्य छायायां क्रमपदघन जटापाठकाः उपविश्य परस्परं भाषन्ते)

क्रमपाठकः — अरे पदपाठक ! राजा रघुः अस्मिन् विश्वजिति अध्वरि सकलं संपच्चयं ब्राह्मणेभ्यः दक्षिणारूपेण, संभावना रूपेणच प्रददौ ।

पदपाठकः — भवता कियती दक्षिणा प्राप्ता ?

क्रमपाठकः — मया प्राप्ता सहस्र रूप्यक परिमिता संभावनारूपा दक्षिणा ।

घनपाठकः — अरे इयन्ती संभावना प्राप्ता ।

जटापाठकः — भवान् कियत् प्राप्तवानस्ति ?

घनपाठकः — अहं सहस्राधिक सुवर्ण मुद्राः प्राप्तवानस्मि ।

पदपाठकः — भवता इयन्ती संभावना कथं प्राप्ता ?

घनपाठकः — अहं तु घनपाठकः । तस्मात् अधिकतमा संभावना मया लब्धा ।

जटापाठकः — मम तावत् सहस्र सुवर्णमुद्राः प्राप्ताः आसन् ।

क्रमपाठकः — विचार्यमाणे महानानन्दः भवति, यतः रघुवंशीयाः वेदपूजकाः इति । अस्मिन् अवसरे राजा रघुः सर्ग सदस्यानां ब्राह्मणानां तेषां योग्यतानुसारं संभावनादिकं दत्वा, वेदवाङमये तेषां विद्यमान गौरवं प्रादर्शयन् ।

पदपाठकः — रघुवंशीयानां वेदपाठकेषु अति भक्तिश्रद्धादयः भवन्ति ।

जटापाठकः — अयि सुहृदः । विश्वजिति अध्वरे आकाशे नक्षत्राणीव ब्राह्मणाः वेदपारगाः समुपस्थिताः ।

घनपाठकः — सर्ग जगत् जानाति यत् रघुवंशीयाः वितरण शीलिनः इति । तस्मात् समस्त राजन्यकं, ब्राह्मण्यं समागतं तत्र । एते सर्ग विषयेषु अनन्वयालङ्कारिकाः भवन्ति ।

क्रमपाठकः — आहाहा ! किं भोजनं । का समाराधना । अहो भक्ष्य भोज्य चोष्य पेय लेह्यादिकं स्वादिष्टं रसप्रपूर्ण आसीत् । सर्वे मानवाः आकण्ठं भुक्त्वा उद्गारं कुर्वन्तः रघुं कीर्तयन्तः समापित भोजनाः उदतिष्ठन् ।

पदपाठकः — तत्र न केवलं वेदपण्डिताः सन्मानिताः किन्तु सकल शास्त्र पुराणेतिहास निष्णाताः अपि भूखण्ड दानेन सन्मानिताः आसन् ।

जटापाठकः — सालङ्कार रसप्रपूर्ण मधुराकाराः कवयः अपि कविता गोष्ठ्या सन्मानिता अभवन् ।

क्रमपाठकः — अस्मिन् विश्वजिति अध्वरे वेदपाठकः, षट्शास्त्र पण्डिताः, षड्ङ्ग निष्णाताः, भरतनाट्य पारीणाः, नर्तकाः इत्यादयः सर्वेऽपि सन्मानिताः। किमुत विस्तरेण। सर्गशुक्ला गीर्वाणसुन्दरी शारदा समाराधिता।

पदपाठकः — अधुना सराजा निर्धनो संजातः इति जन श्रुतिः।

घनपःठकः — जनश्रुतिः निराधारा। यतः

कदापि निर्धनो भूयात्। राजा दानैर्न भूतले।
कला निर्गत चन्द्रश्च। कलाहीनोऽस्ति किं सदा॥

जटापाठकः — रघुवंशीयाः त्यागाय संभृतार्थाः भवन्ति। ते कदापि निर्धनाः न भवन्ति।

पदपाठकः — अरे जटापाठक! निर्गते सर्ग कासारजले किं कासारः निर्जलः न भवति?

क्रमपाठकः — कासारः निर्जलः भवति। किंतु रघुवंशीयाः निर्धनाः न भवन्ति।

जटापाठकः — शृणु।

दानेन वर्धते लक्ष्मीः। जलेन तरवो यथा।
तस्मात् दातव्यमस्माभिः। दाने धर्मः प्रतिष्ठितः॥

पदपाठकः — यदि वयं दानं एवं कुर्मः एकस्मिन् क्षणे निर्धनाः भवेम।

क्रमपाठकः — तत् दानं, तादृशी वितरणशीलता राज्ञां केवलं भूषणं योग्याच भवतः। ते कर रूपेण प्रजाभ्यः गृह्णन्ति दानरूपेण समयेषु वितरन्ति।

घनपाठकः — सत्यमुदीरितं भवता। यथा रविः रसं गृहीत्वा समयेषु रूपान्तरेण वर्षारूपेण सहस्रगुणं आदत्ते तद्वत् राजापि करग्रहणं करोति ददाति च।

जटापाठकः — अनेन दृष्टान्तेन समयः अलङ्कृतः। वयं पल्वल सदृशाः। राजानः अकूपार समानाः।

पदपाठकः — इदं दृश्यं न कदापि विस्मरणीयं भवति मे। यतः ब्राह्मण्यं सर्गे विश्वजिति अध्वरे संतुष्टमभूत्। अनुपदमेव सर्गे ब्राह्मण्यं एक चित्तीभूय वेदमन्त्रैः

राजानं रघुं आशीर्वचन पुरस्सरं कीर्तयामासुः। सर्वमपि अन्ततः शान्तरसे परिणद्धम्।

जटापाठकः — एतादृश समागमः, कार्यारम्भश्च मम जीवने एतावत्पर्यन्तं न श्रुतं न दृष्टं च।

क्रमपाठकः — अस्माभिरपि न कुत्रापि पठितं श्रुतंच।

घनपाठकः — अयि सुहृदः भोजनवेला अतिक्रान्ता त्वर्यतां त्वर्यतां भोजनार्थं। सर्वं विहाय भोक्तव्यं इति सिद्धान्तः गच्छामः यूयं सर्वे मामनुसरन्तु। (इति सर्वे एकरेखायां गच्छन्ति)

(यवनिका पतति)

* * *

तृतीयं दृश्यम्

(राजा रघुः मृण्मयपात्र सहितः एकत्र उपविशति। ततः प्रविशति मन्त्री)

मन्त्री — (प्रविश्य) अयि महाराज! नमांसि।

रघुः — एहि मन्त्रिवर्य। उपविशतु भवान्।

मन्त्री — [उपविश्य] महाराज ह्यः सकलकला परिपूर्णः भवतः वदनचन्द्रः अद्य किञ्चित् कलाविहीनः भाति किमत्र कारणम्।

रघुः — सर्वमेतत् भवतां काल्पनिकं भवति। अहं सर्वदा आनन्देन परिपूर्णं कलानिधिः भवामि।

मन्त्री — महाराज! भावगोपनं माकरोतु। मेघच्छन्नेन्दुरिव भवतां वदनं प्रतिभाति। विश्वजिति अध्वरे भवतां कोशागारः निश्शेषः अभूदिति किं चिन्ता।

रघुः — तादृशी चिन्ता न कदापि मां वृणीते।

मन्त्री — तत्र भवन्तः धीरोदात्त नायकाः।

रघुः — मन्त्रिवर्य शृणुतावन्मम वचनम्।

चिन्ता मे न कदाप्यस्ति। स्वार्थाय जगती तले।
सर्वदा दूयते स्वान्तं। नास्ति दानाय साम्प्रतम्॥

मन्त्री — सर्वेभ्यः ब्राह्मणेभ्यः, गुरुभ्यः सर्वं सपर्चयं दत्वा तेभ्यः दारिद्र्यं क्रीतवानस्ति महाराज।

रघुः — मन्त्रिवर्य तथा मा वदतु भवान्।

दत्तं हुतं विराजेते। गुरवे च धनंजये।
यथाक्रमं धरण्यांतु। साधनीयं हि शाश्वतम्॥

मन्त्री — एतादृश भावना मूलका कीर्तिः आचन्द्र तारार्कं जगति विराजते।

रघुः — महामन्त्रि जीवितेन किं प्रयोजनम्? शृणोतु भवान्।

जीवितेन च किं भोगैः। शाश्वतं भुवि जन्तवः।
नैव जीवन्ति तस्माद्धि। कीर्तिस्साध्या धरातले॥

मन्त्री — प्रभो एतादृशं कर्म रघुवंशीयानां जन्मतः संक्रामितं भवति किन्तु नान्येषां। सत्यं धर्मंच पालयितुं राजा दिलीपः सिंहाय स्वजीवितं समर्पयितुं प्रायतत।

रघुः — सत्यं दान दया धर्माः। रक्षणीयाहि सर्वशः।
विनष्टास्ते भवेयुश्चेत्। धरा तूर्णं विनश्यति॥

मन्त्री — भवतां यदुदीरितं तत् सत्यम्। मे समक्षं सर्वं विश्वजित् अध्वरः चलन चित्रमिव भासते। सकल भारतात् नैकराजानः रथतुरग गजारूढाः अध्वर विशेषं दिदृक्षवः समागताः।

रघुः — सूर्यवंशीयाः आध्यात्मिक शक्तिसंपन्नाः।

मन्त्री — तस्मात् संभावनार्थं समागतं वेदपारगाणां भासुर भूसुराणां मण्डलं भूतलावतीर्ण खगोळमिव व्यराजत।

रघुः — वयं भारतीय साम्प्रदायं प्रचारयितुं कटिबद्धाः स्मः।

मन्त्री — आसेतु हिमाचलं भरतवर्षः वेदमन्त्रैः प्रतिध्वानितः पूतश्चासीत्।

रघुः — वयं भारतदेश परम्परां न विस्मरिष्यामः।

मन्त्री — नैकजनः षड्रसोपेत भोजनं भुञ्जन्तः तवकीर्तिं प्रशंसयामासुः।

रघुः — अध्वर समये विशेषतः विश्वजिति अन्नदानं विशेषेण कर्तव्यं इति सिद्धान्तः।

मन्त्री — प्रभो मे हस्तात् याचकेभ्यः ब्राह्मणेभ्यः अर्बुद्धकोटि रूप्यकाणां दानमभूत्।

रघुः — सर्वमपि अध्वरे निश्शेषमासीत्।

मन्त्री — धन्योऽयं वंश एवासीत्। दानेन महताध्वरे।
तृप्ताश्च बाडवास्सर्वे। भूतले सर्व याचकाः॥

रघुः — (उदासीनः विचारयति)

मन्त्री — (हठात् रघुं विलोक्य) महाराज किमर्थं यूयं अतीव उदासीनाः दृश्यन्ते।

रघुः — इदं कर्म रघूणां सहजातं इति विचारयामि।

मन्त्री — सहजातमिति जानामि किन्तु भवतां वदने निर्लिप्तता नर्तते कारणं किम्?

रघुः — सर्व कोशागारः याचकेभ्यः, पण्डितेभ्यः, गायकेभ्यः दानरूपेण प्रदत्तः आसीत्। अधुनाऽहं समाप्त कोशागारः अभवम्। यदि कोऽपि याचकः अधुना समागत्य याचिष्यते तर्हि किं कर्तव्यं इति चिन्तयाम्यहं।

मन्त्री — महाराज! अधुना न कोऽपि याचकः अस्ति भारते। मा विचारयतु भवान्।

रघुः — अयि मन्त्रिमहाशय! भवान् अधुना गत्वा सर्वातिथीन् सक्षेमं स्वीय गृहाणि प्रेषयितुं व्यवस्थां करोतु।

मन्त्री — भवतां आज्ञानुसारं गत्वाहं सर्वं यथास्थिति निर्वर्तयिष्ये। नमांसि महाराज। (इति नमस्कृत्य निर्गतः)

रघुः — (दीर्घं निश्वस्य) यत् योग्यं तत् भविष्यति। (इति निर्गतः)

(यवनिका पतति)

* * *

चतुर्थ दृश्यम्

(ततः प्रविशति कौत्सः)

कौत्सः — [आत्मगतम्] गुरुदक्षिणार्थी कुत्र गच्छेयमहं। चतुर्दशकोटि मुद्रा परिमितं धनं कः दास्यति। [इतस्ततः पश्यन् रथ्यायां गच्छन्तं स्वीय सहाध्यायिनं दृष्ट्वा तं उच्चैः एवं आह्वयति] अरे बदरिक एहि इतः अरे एहि इतः [इति हस्त-मुन्नमय्य आह्वयति। ततः प्रविशति बदरिकः]

बदरिकः — [प्रविश्य] अरे कौत्स। त्वं अत्र एकाकी रथ्यायां किं करोषि ?

कौत्सः — मे रथ्यायां न किमपि विद्यते कर्तुं। किं करणीयं इति चिन्ता निमग्नः अभवम्।

बदरिकः — केयं चिन्ता।

कौत्सः — कथ्यतेचेत् चिन्ता निवृत्तिः भवति किम् ?

बदरिकः — मनसि निक्षिप्यते चेत् तस्याः निवृत्तिः भविष्यति किम् ?

कौत्सः — न भविष्यति। किन्तु सुखदुःखौ, जयाजयौ लाभालाभौ समान-तुलायां निक्षिप्य शान्ततया कार्यं कर्तव्यं इति मे चिन्ता।

बदरिकः — भवतु नाम। अहं किमर्थं आहूतः।

कौत्सः — अहं मे चिन्तां कथयामि शृणु। अहं गुरुदक्षिणार्थी किं कर्तव्यता मूढतया एकान्ते अत्रोऽपविश्य रथ्यायां चिन्तयामि। अत्रान्तरे ते दर्शनं बभूव।

बदरिकः — गुरुदक्षिणा येनकेनापि रूपेण दातुं शक्यते।

कौत्सः — जानाम्यहं। इयं गुरुदक्षिणा न सुलभ साधनीया भवति।

बदरिकः — कितात्मकेयं गुरुदक्षिणा कथय प्रथमं।

कौत्सः — चतुर्दशकोटि मुद्रा परिमितं विद्यते।

बदरिकः — अरे बत! इयन्ती गुरुदक्षिणा भवता देया किम्?

कौत्सः — इयन्ती दातव्या इति चिन्तयामि।

बदरिकः — अस्मिन् धरातले न कोऽपि दाता विद्यते इयन्तं धनं दातुम्।

कौत्सः — अरे बदरिक! एक शिरसः द्वे शिरसी योग्यरीत्या विचारयिष्यतः।

बदरिकः — भवान् यत् कथयति तत् सत्यं। किन्तु न कोऽपि मे दृष्टिपथं न याति। [इति द्वावपि निमेष मात्रं मौनेन विचारयन्तौ स्तः। हठात् आश्चर्येण बदरिकः कथयति]

बदरिकः — अरे कौत्स! शृणु। राजा रघुः विश्वजिति अध्वरे पर्याप्तं धनं विद्वद्भ्यः याचकेभ्यः प्रादात् इति मया श्रुतम्।

कौत्सः — यद्यहं अधुना गच्छेयं तर्हि स राजा पृष्टः मह्यं इयन्तं धनं दास्यति किम्?

बदरिकः — प्रयत्ने दोषो नास्ति। अधुना बहु विलम्बनं जातं। स राजा याचकेभ्यः वेदशास्त्र पुराणेति हास संगीत नाट्य विद्वद्भ्यः सर्वस्वं प्रदाय मृण्मयपात्र द्वितीयः बभूवेति किं वदन्ती प्रचलति।

कौत्सः — तव मतानुसारेण न किमपि प्रयोजनं विद्यतेऽनि भवान् वदति।

बदरिकः — गच्छ त्वं। भवान् अवश्यं अस्मिन् विषये सफलो भविष्यति इति मे अन्तरात्मा कथयति।

कौत्सः — गत्वा तं राजानं पृच्छेयम्। यतः श्रृणु!

कासारपूर्णं जलमातनोतुं। ऋते च वर्षात् नहि कोऽपि शक्तः।
दाता रघुस्सर्व महीतलेऽस्मिन्। नीहाररुपाः खलु सर्व भूपाः॥

बदरिकः — साधु श्लोकितं तदीय महिमान मुद्दिश्य। अरे कौत्स ! त्वामन्तरेण न कोऽपि समर्थः भवति गुरुकामनां पूरयितुं। अधुनैव त्वं गच्छ।

कौत्सः — अरे बदरिक ! दैवेच्छया तव समागमः जातः। सम्यक् मार्गदर्शनमपि जातम्। इतःपर मे कर्म अविघ्नपरिसमाप्तिं प्राप्स्यति इति कथने न कापि शङ्का।

बदरिकः — रघुवंशीयाः असाध्यमपि स्वीय पराक्रमेण साधयिष्यन्ति। तत् तेषां व्रतम्।

कौत्सः — यदि एतावन्मात्रं धनं रघोः समीपे नस्यात् तर्हि अन्यत्र गत्वा तावन्मात्रं समानीय मह्यं दास्यति इति भवान् वदति।

बदरिकः — ते राजानः दातारः। प्रतिगृहीतारः वयं। जगत् आधाराधेयेन प्रचलति। चतुर्दश भुवनाः अपि अन्योन्याश्रयेण सहकार भावेन चलन्ति। स राज रक्षकः। वयं रक्षणीयाः। वयं अस्मदीम तपोशक्त्या सकल वसुन्धरां निरोगां करिष्यामः। अत्र अन्योन्याश्रय गुणः वर्तते। तस्मात् ते कार्यं अवश्यं भविता। गम्छाम्यहं।

कौत्सः — तिष्ठरे तिष्ठ। अहं अत्यन्त ऋणी भवामि ते।

मित्रेणाहं समादिष्टः। भ्राजे ज्ञानेन रंहसा।
मित्रोदये ध्रुवं ध्वान्तं। भजते खलु शुद्धताम्॥

(इति बदरिकेनसार्थं हस्तचालनं कृत्वा तेन सार्थं गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

पंचमं दृश्यम्

(रघुः एकाकी उपविश्य चिन्तयति। ततः प्रविशति परिचारकः)

परिचारकः — (प्रविश्य) अयि महाराज ! कौत्सोनाम वरतन्तु शिष्यः तत्र भवतः द्रष्टुं द्वारि तिष्ठति ।

रघुः — क्षिप्रं प्रवेशय ।

परिचारकः — यथाज्ञापयति देवः । (इति नमस्कृत्य गच्छति)

रघुः — (आत्मगतम्) अवश्यं अयं वरतन्तु शिष्यः यत् किमपि अर्थं याचितुं समागतः इति मन्ये । (ततः प्रविशति विनम्र कौत्सः)

कौत्सः — महाराज स्वस्ति भवते । चिरकालं राष्ट्रं धारयतु भवान् ।

रघुः — [उत्थाय] नमोवाकं प्रशंसामहे ऋषिवराय । [इति नमस्करोति]

कौत्सः — प्रभो रघो ! तत्र भवतः कीर्तिचन्द्रिका दिगन्तरालं स्पृशति ।

रघुः — धन्योऽस्मि महाभाग । [इति कौत्सस्य पादयुगुलं स्वमृण्मय पात्रजलेन प्रक्षाळ्य तमर्चयित्वा पीठोऽपरि उपविष्टुं विज्ञापयति]

कौत्सः — [उपविशति]

रघुः — [हस्तौ बद्ध्वा विनम्रः]

कुशाग्रबुद्धे कुशली गुरुस्ते । यस्मादवाप्तोसि भवानशेषम् ।
विज्ञानराशिं वदनारविन्दात् । लोकस्तु चैतन्यमिवार्क बिम्बात् ।।

कौत्सः — प्रभो रघो ! विलसति सूर्यवंशे जगती तले प्रजानां क्लेशः कुतः ।

रघुवंशे प्रशास्तीह । क्लेशस्य प्रभवः कुतः ।
आदित्ये पुष्करे भाति । तमसस्थानमस्ति किम् ।।

रघुः — महात्मन् संतुष्टोऽस्मि भवतां कृपया । किमत्र कारणं भवतामागमनेन निवेदयन्तु भवन्तः ।

कौत्सः — अयि प्रभो ! अद्य आषाढ पौर्णिमा अयं गुरुपौर्णिमा दिवसः । नामान्तरमस्य विद्यते ध्वजदिवसः इति च ।

रघुः — अयं दिवसः भारतीय संस्कृत्याः निकषोपलः वर्तते।

कौत्सः — अहं अस्मिन् दिवसे गुरुदक्षिणां दित्सामि गुरवे वरतन्तवे। तस्मात् महाराजानं भवन्तं याचितुं समागतोऽस्मि।

रघुः — अहो तपस्विन्। भवान् मत्सकाशं अधुना याचितुं समागतोऽस्ति। (मुहूर्तं विचिन्त्य) साधु किं याच्यते तत्र भवता।

कौत्सः — नरेन्द्र! शरीर मात्रेण तिष्ठन् आभाति। नृपाः गलित विभवाः शोभन्ते। क्रमेण पीतस्य कलानिधेः कलाक्षयः पुनः वृद्धे भवति खलु। तस्मात् अधुना गुर्नर्थमाहर्तुं अन्यत्राहं यतिष्ये। निर्गलिताम्बुगर्भं शरत्घनं चातकः न याचते। (इत्युक्त्वा उत्थाय जिगमिषति)

रघुः — विद्वन्। त्वया गुरवे प्रदेयं वस्तु किमात्मकं। किं परिमाणं भणतु।

कौत्सः — राजन्। परिसमाप्त विद्येन मया वरतन्तुमहर्षिः गुरुदक्षिणायै विज्ञापितः विद्यापरिसंख्यानुसारेण चतुर्दशकोटि मुद्रापरिमितं धनं मह्यमाहरेत्युक्तवान्। अहं अधुना भवन्तं प्रभुशब्दशेषं मत्वा विद्यामूल्यं अल्पेतरत्वात् निर्बन्धुं नाभ्युत्सहे। तस्मात् अहं जिगमिषुः अस्मि।

रघुः — अयि भोः श्रुतपारवश्य। गुरुदक्षिणार्थं रघोः सकाशात् मनोरथ मनवाप्य दात्रान्तरं गतोऽसिचेत् मे परिवादस्य नूतनाविर्भावः भविष्यति, तथा मा भूयात्। महात्मन् त्वां प्रशस्ते मदीये अग्न्यागारे द्वित्राण्यहानि चतुर्थः अग्निः इव वसन् सोढुमर्हसि। अहं तव प्रयोजनं साधयितुं यतिष्ये।

कौत्सः — राजन् तथैव वसिष्ये। स्वस्ति भवते। [इति निष्क्रान्तः]

रघुः — [आत्मगतम्] अहो अयं वरतन्तुशिष्यः गुरुदक्षिणार्थं अर्थहीनं मां शरणं प्रपन्नः। किं कर्तव्यमधुना। मत्सकाशे यदासीत् सत्सर्गे प्रदत्तं ब्राह्मण याचकेभ्यः। वयं रघुवंशीयाः त्यागाय संभृतार्थाः। यदि न दास्यामि रघूणां कलङ्कः भवति। भवतु तत्र मे न व्यथा। किन्तु भारतीय संस्कृतिः भ्रष्टा भविष्यति। तदहं नसेहे। देश परम्परा समक्षं वैयक्तिक जीवनं तुच्छम्। कुटुम्ब जीवनं निरर्थकम्। तस्मात् भारत संस्कृति संरक्षणार्थं अवश्यं करणीयं बहवस्ति। क्षतात् त्रायते इति क्षत्रियः। अयं क्षत्रिय शब्दः भुवनेषु रूढः।

वयं हि लोके खलु नीच जन्तवः। सुखेषु नित्यं मधुरं विलोलुपाः।
अशाश्वतं कश्मल दूषितं तनुः। विदध्महे देशहिताय केवलम्॥

देशगोवेद रक्षणार्थं युद्धमपि वरं भविष्यति। तस्मात् अहं धनाधिपं कुबेरं रोत्स्यामि। रघुवंशीयानां असाध्यं भुवि न विद्यते।

अशाश्वतेन देहेन। साधनीयं हि शाश्वतम्।
वस्तुलोके नितान्तं च। सज्जनानामियं कृतिः॥

[इति गच्छति]

[यवनिता पतति]

* * *

षष्ठं दृश्यम्

[ततः प्रविशति कुबेरः श्रेष्ठीसहितः द्वावपि स्वीय स्थानयोः उपविशतः]

श्रेष्ठी — महाभाग कुबेर। भवान् मे अत्यन्तं रोचते यतः धनी।

कुबेरः — अहं धनमन्तरेण नान्यत् चिन्तयामि। सर्वमपि कर्म धन संपादनार्थं मया क्रियते।

धनं सत्यं धनं विद्या। धनं ज्ञानं धनं प्रभुः।
कृत्याऽकृत्यं भवत्येव। धनार्थं वसुधातले॥

श्रेष्ठी — चतुर्विध पुरुषार्थेषु अर्थार्जनं पुरुषलक्षणं। जीवने अर्थो यदि स्यात् धर्म काम मोक्ष पुरुषार्थान् मानवः साधयिष्यति। सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते इति लोकोक्तिः सत्यमेव भवति।

कुबेरः — मदपेक्षया जगति नऽकोपि धनाढ्यः विराजते। अहं सर्वं करिष्यामि। अहं असाध्यं साधयिष्यामि। दिक्पालेषु अहं धनाढ्यः उत्तराधिपतिश्च।

अर्थोहि सत्यं जगति प्रजानां। अर्थोहि नूनं व्यवहारयोग्यः।
अर्थोहि लोके बलदायकः परम्। अर्थेन हीनः खलु शष्पतुल्यः॥

श्रेष्ठी — न केवलं भूवलयं किन्तु लोकत्रयमपि धने प्रतिष्ठितम्।

कुबेरः — सत्यं भणितं भवता। यतः।

धनमग्निर्धनं वायुः। धनं सूर्यो धनं वसुः।
धनमिन्द्रो बृहस्पति। वरुणं धनमश्नुते॥

अर्थेन हीनः मानवः सकलगुणगणसमञ्चितोऽपि, सुन्दरोऽपि, बुद्धिमानपि, कुलीनोऽपि, वक्ताऽपि लोके गौरवहीनः भवति। तस्मात् यथा कथं चित् मानवेन अर्थवता भवितव्यं। अर्थसाधनं वाणिज्येन भवति। ततः अर्थकाङ्क्षिणः वाणिज्यं कुर्वन्ति।

श्रेष्ठी — भवतां भाषणे प्रत्यक्षरं अर्थयुक्तं भाति मे।

कुबेरः — अपिच शृणु।

वाणिज्यं सर्व देशेषु। कर्तव्यं मानवैः प्रियम्।
वाणिज्येन विना राष्ट्रं। अशान्तिमधिगच्छति॥

तस्मात् देशहिताय वाणिज्यं षाडगुण्य रसायनमिव शक्तिदायकं भवति।

श्रेष्ठी — (इतस्ततः विलोक्य) अयि राजन् कुबेर। उत्तरस्यां दिशि धरापराग पटलः धूम मालिकेव सर्वत्र व्याप्नोति।

कुबेरः — अयं आषाढमासः। कालकण्ठ कन्धर कालकूटच्छायानुकारी मेघमालेयं अम्बराङ्गणे प्रच्छन्ना भाति न परागपटलः।

(ततः प्रविशति गणकः)

गणकः — (ससंभ्रमम्) अयि भोः कुबेर शस्त्रास्त्रपाणिः राजा रघुः सबलं गज तुरग रथ पदातिभिः पत्तनं रोद्धुं समायाति इति जनाः हाहारावं कुर्वन्ति।

कुबेरः — राजा रघुः मां रोध्दुं समायाति।

गणकः — इति किंवदन्ती प्रचलति।

श्रेष्ठी — तस्य राज्ञः धनस्यावसरः कुतः। अयं वंशः रघूणां भवति। तेषां धनावश्यकता कदापि न भवति। ते पालकाः धर्मरक्षकाश्च।

कुबेरः — गणक त्वं गत्वा कोशागारं अन्य कनिष्ठ गणकैः सह परिरक्षस्व।

गणकः — यथाज्ञापयति देवः। (नमस्कृत्य गणकः गच्छति)

कुबेरः — अयि भोः श्रेष्ठिन्! न ज्ञायते भवता। अयं राजा विश्वजिति अध्वरे सर्वमपि स्वीय कोशागारं वेदशास्त्र पुराणेतिहास तज्ञेभ्यः अभिनय दक्षेभ्यः दक्षिणा-रूपेण दत्तवान्। अयं तेषां रक्षां अनूचान साम्प्रदायः।

श्रेष्ठी — त्यागे भारतीय संस्कृतिः समुद्भूता। ततस्ततः।

कुबेरः — अधुना तस्य राज्ञः सकाशे एकं द्रम्मकमपि न विद्यते।

श्रेष्ठी — दानेन दारिद्र्यं क्रीतवान्। ततः सः निर्धनो जातः।

कुबेरः — अधुना धनस्य काप्यत्यन्तावश्यकता संजाता इति मन्ये।

श्रेष्ठी — तस्मात् धनार्थी धनदं त्वां रोध्दुं स राजा समायाति।

कुबेरः — यदि मां स राजा प्रष्टुं समायाति उत रोध्दुं, नाहं जाने। किन्तु जनश्रुतिः प्रचलति यथेच्छम्।

श्रेष्ठी — ते राजानः सर्वदा देशहिताय गोब्राह्मण रक्षणाय सर्वस्वं त्यागं कुर्वन्ति।

कुबेरः — राजा योध्दुमेव समायाति चेत् तं प्रतिरोध्दुं न कस्यापि शक्ति विद्यते। अयं अप्रतिहत शरवेगः।

श्रेष्ठी — अयि कुबेर! तव वाक्य श्रवणेन ममापि किञ्चित् धर्मजलाविर्भाव दृश्यते शरीरे। मुखंच परिशुष्यते। वेपथुः जायते। किं कर्तव्यमधुना धनद!

कुबेरः — श्रेष्ठिन्! वयं कर्तुं व्यवसिताः। मा बिभेहि।

श्रेष्ठी — किं कर्यं?

कुबेरः — नास्त्यत्र उपायान्तरं धनकनक वर्षादृते।

श्रेष्ठी — किं सुवर्ण वृष्टिः वर्षाप्यते ?

कुबेरः — हां सुवर्ण रौप्यमय मुद्रावर्षं वर्षापयिष्यामि ।

श्रेष्ठी — यदि भवता तथा क्रियते तर्हि सः प्रति निवृत्तः भविष्यति किम् ?

कुबेरः — हां सत्यमेव सः प्रतिनिवृत्तः भविष्यति । वयं च लोके सर्वैरपि कीर्त्यमानाः भवेम । यतः विना युद्धेन सर्वं शान्तगत्या कृतमिति ।

श्रेष्ठी — युद्धेन न प्रयोजनं विद्यते । अनुपदं भवान् सुवर्णं वर्षापयतु यथा सः राजा निवृत्तः भवति तथा ।

कुबेरः — एहि गच्छावः सुवर्ण वर्षं वर्षापयिष्यावः । (इति गच्छतः)

(यवनिका पतति)

* * *

सप्तमं दृश्यम्

(ततः प्रविशति रघुः)

रघुः — (प्रशान्त वदनः) धनाढ्यः कुबेरः रघूणां गुणगणान् सम्यक् जानाति । तस्मात् रजत सुवर्णवर्षं वर्षापयामास । अद्य मे वाग्दानं सफलं भविष्यति । सर्वत्रापि सुवर्ण मुद्राः वर्षापिताः । सर्वधनं संचयनं विधाय आगतस्य कौत्साय प्रदास्यामि ।

प्रतिष्ठा भाति सर्वत्र । रघूणां त्याग चेतसाम् ।
यथा भानोः प्रकाशस्तु । सर्वत्र धरणीतले ॥

सत्यमेव कुबेरः मे भावनां तर्कयित्वा विना च युद्धं सर्वमपि सुकरं चकार ।

संकल्पमात्रेण मनोरथे मे । पूर्णस्सुकाले च विना प्रयासम् ।
यत्रास्ति भावस्तु पवित्र रूपः । तत्रैव कार्यं फलरूपमेति ॥

यतः अस्मदीय वंशजाः देशहिताय सर्वस्वं त्यक्तवन्तः आसन् ततः सर्वमपि कर्म सुकरं सपद फलदायकं बभूव ।

सत्यं दानदयाधर्माः । शाश्वताः मौलिकाः प्रियम् ।
रघुवंशीय भूपानां । नितान्तं भारतावनौ ॥

अधुना कौत्सः मे अग्निहोत्रगृहे चतुर्थाग्निरिव प्रतिभाति तस्य सकाशं गत्वा सर्वमपि धनकनक वस्तुचयं तस्मै प्रदास्यामि । (इत्युक्त्वा निर्गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

अष्टमं दृश्यम्

(कौत्सः उपविश्य गायत्रीजपं कुर्वन्नास्ते । ततः प्रविशति रघुः धनग्रन्थि संवाहकेन सार्धं)

रघुः — महातेजाः कौत्स ! अहं अभिवादये । (इति नमस्करोति)

कौत्सः — अयि भोः राजन् । किमहं कामित फल ग्रहीता भविष्यामि ।

रघुः — अहं सत्यं ते कामित फलदायकः भवामि ।

कौत्सः — राजन् रघो ! मे आनन्दः अगति प्रवाहः भवति ।

रघुः — महात्मन् ! एताः सुवर्ण रजत मुद्राराशयः । एनाः गृहीत्वा मां अनुगृह्णन्तु भवन्तः ।

कौत्सः — राजन् ! मम केवलं चतुर्दश कोटि मुद्रापरिमितं धनं अपेक्षित मस्ति । तस्मात् तावत् धनं गृहिष्यामि । नाधिकम् ।

रघुः — कौत्स ! लक्ष्मीः त्वां वृणोति । सा ते पादसन्निधिं समागता । तां मा तृणीकुरुष्व ।

कौत्सः — प्रभो रघो ! किं भवान् मां परीक्षितुमिच्छति।

गृह्णामि राजन् गुरुदक्षिणार्थं। कुर्यां सदा ज्ञान समार्जनं च।
विप्रस्य माभूत् विषयानुरक्तिः। मधुप्रमग्ना मधुमक्षिकेव ॥

(इति चतुर्दशकोटि मुद्रापरिमितं गृहीत्वा)

प्रतिष्ठा भाति सर्वत्र। रघूणां त्यागचेतसाम्।
यथा भानोः प्रकाशस्तु। सर्वत्र धरणीतले ॥

राजन् — स्वस्ति भवते। (इति गच्छति)

रघुः—अहो तपस्विनां प्रभावः। यदि ईदृशानां तपस्विनां स्थितिः भारते भवेत् तर्हि भारतं सर्वथा भारतं स्थास्यति। नमांसि भूयांसि तपस्विभ्यः। (इति नमस्करोति)

(यवनिका पतति)

* * *

नवमं दृश्यम्

(वरतन्तुः प्राणायामादिकं कुर्वन् आस्ते। ततः प्रविशति सधनं कौत्सः)

कौत्सः — (वरतन्तुं विलोक्य, आत्मगतम्)

अयं गुरुः परं साक्षात्। भ्राजतेऽत्र पितामहः।
इवायं दृश्यते लोके। ज्ञानाद्दिव्यं न विद्यते ॥

ो अहं भोः अभिवादये। (इति साष्टाङ्गं नमस्करोति)

वरतन्तुः — वत्स ! अपि कुशली भवान्। कथं हठात् समागतोऽसि। त्व लोक्य बहुवर्षाणि व्यतीतानीवास्ति मे।

कौत्सः — अयि तपस्विन्! भवतां आशीर्वाद बलेन अहं सुखी। अयि गुरो भवद्भिः यावत्परिमितं धनं पृष्टं तावत् परिमितं समानीतं धनं स्वीकृत्य मां अनु गृहणन्तु। (इति धनं गुरोः पादमूले निक्षिपति)

वरतन्तुः — छात्र! त्वया कथं आनीतं कथं सम्पादितं इयन्तं धनं कथयस्व

कौत्सः — गुरो अहं दिवसमेकं गुरुदक्षिणार्थी भ्रामं भ्रामं अन्ततः भवत् छात्रेण, मम सहाध्याय भूतेन बदरिकेन समादिष्टः सर्वथा अलोच्य महाराजानं र प्रति गतवानस्मि।

वरतन्तुः — ततस्ततः।

कौत्सः — स राजा विश्वजिति अध्वरे सर्वं स्वीय सम्पत्तिं वेदशास्त्र, पुराण संगीत, नाट्य तज्ञेभ्यः अपिच याचकेभ्यः प्रदाय निर्धनो जातः। स राजा मृण्म पात्रावशिष्टः आसीत्।

वरतन्तुः — अयं रघूणां त्याग चेतसां कीर्तिं वितनोति। अयं तेषां परम्परा गत आचारः। ततस्ततः।

कौत्सः — स राजा मया याचितः न किमपि दातुं शक्तः अभूत्।

वरतन्तुः — वत! ततस्ततः।

कौत्सः — मां अन्यत्र जिगमिषुं विलोक्य स्वीयाग्निगृहे चतुर्थाग्निरिव मां नि सितुं प्रोत्तेजित्वा स राजा स्वयं कुबेरं अरौत्सीत्।

वरतन्तुः — ततस्ततः।

कौत्सः — कुबेरः तदीयागमनं श्रुत्वा सुवर्णमुद्रा वर्षं वर्षापयामास।

वरतन्तुः — ततस्ततः।

कौत्सः — स राजा रघुः सर्वमपि धनं समानीय गुरुदक्षिणार्थं गृहाणेति न्यवेदयत्।

वरतन्तुः — ततस्ततः।

कौत्सः — मम गुरवे चतुर्दशकोटि मुद्रापरिमितं धनं केवलं अपेक्षितं दातु मस्ति नाधिकं इत्यहं राजानमवोचम्।

वरतन्तुः — ततस्ततः।

कौत्सः — सर्वमपि धनं नेतव्यं इति राजा मां प्रार्थयामास। किन्तु अहं।

नास्ति काङ्क्षा धने राजन्। तापसानां महौजसाम्।
ज्ञानार्जने सदामग्नं। जीवितं न तु भौतिके॥

इत्युक्त्वा चतुर्दशकोटि मुद्रापरिमितं धनं गृहीत्वा समागतोऽस्मि।

वरतन्तुः — वत्स! साधुकृतं भवता। त्वं अतीव ज्ञानी। सत्यमेव भौतिक सुखं त्यक्तवानसि। त्वया कृतं सर्वं महदानन्ददायकं भवति मे। तव गुरुभक्तिं अपश्यमहं। रघुवंशीयानां नीवारमुष्टिपचेषु कियानादरभावः गौरवश्च विद्येते तं अधुना अवगतोऽस्मि। राजा रघुः अस्मान् परीक्षितुमेव सर्वमपि धनं गृहाणेति उक्तवान्। अस्मिन् संदर्भे कुबेरस्य रघुवंशे भक्तिः। रघुवंशस्य तपस्विषु समादर भावः। धनविषये तापसानां भावना। शिष्याणां गुरौ भक्तिः। परम्परागत गुरुदक्षिणा पद्धतिः इत्येव मादयः लोकस्य कमपि महान्तं संदेशं प्रयच्छन्ति। अयं अपि तव एकः नवीन पाठः।

कौत्सः — अनुग्रहितोऽस्मि गुरो!

वरतन्तुः — वयं नीहार मुष्टिपचाः। जगति भौतिकसौख्यं विसृज्य केवलं परब्रह्माणि संचार्थमाणाः स्मः। अस्माकं अनेन धनेन न किमपि प्रयोजनं विद्यते। तस्मात् धनमेतत् गृहीत्वा त्वं लोकहिताय बहुजन सुखाय, भारतीय परम्परा वृद्ध्यर्थं व्ययीं कुरुष्व इति प्रोक्त्वा रघु महाराजाय समर्पय। (इति धनं शिष्याय ददाति)

कौत्सः — यथाज्ञापयति महात्मा। (इति गृहीत्वा निर्गतः)

वरतन्तुः — ओं न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागे नैके अमृतत्वमानशुः। परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजदेतद्यतयो विशन्ति। वेदान्त विज्ञान सुनिश्चितार्थाः सन्यास योगाद्यतय श्शुद्ध सत्वाः। ते ब्रह्म लोकेतु परान्तकाले परामृतात्परि मुच्यन्ति सर्वे। ओं शान्तिः शान्तिः शान्तिः।

(यवनिका पतति)

* * *

पण्डित : ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्.ए.

जन्म : १० ऑगस्ट १९३०

तेलुगु-संस्कृत भाषाद्वय क्षेत्रे प्रथितयशाः कविः नाटककारश्च ।

प्रकाशितानि संस्कृत काव्यानि

१) ललित गीता लहरी (गेय गीत संग्रहः)

२) यशोधरा महाकाव्यम् (अखिल भारतीय कालिदास पुरस्कारेण सन्मानितम्)

३) सावित्री (नाटकम्)

४) अक्षय गीत रामायणम् (सप्तपदी)

५) कच-देवयानीयम् (नाटकम्)

६) श्रावणम् (नाटकम्)

७) पारीक्षितम् (नाटकम्)

८) नर्तनशाला (नाटकम्)

९) वज्रं वज्रेण भिद्यते (नाटकम्)

१०) प्रबोधनम् (नाटकम्)

११) गुरुदक्षिणा (नाटकम्)

प्रकाशनोन्मुखं साहित्यम्

१) प्रतापराणायनम् (महाकाव्यम्)

२) ते हि नो दिवसा गताः (आत्मचरितम्)

३) सौन्दर्य मीमांसा

४) विश्वनाथ कविता (तेलुगु)

5) Pen-Flowers (English Poetry)

भाषाधिकारी (तेलुगु) भाषासंचालनालयः
विभागीय-कार्यालयः न्यू सेण्ट्रल बिल्डिङ्ग (द्वितीय-भूमिका)
पुण्यपत्तनम् महाराष्ट्र-भारत ४११ ००१.